

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η Φιλοσοφία και η Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας.....	8-14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Οι Προσωκρατικοί	15
Εισαγωγή.....	16-17
Ενότητα 1η: Από τη μυθο-λογική στην ορθο-λογική εξήγηση του κόσμου.....	18-21
Ενότητα 2η: Γνώση και αλήθεια.....	22-25
Ενότητα 3η: Αρετές και ευδαιμονία.....	26-29
Ενότητα 4η: Πολιτικές υποθήκες.....	30-33
Ανακεφαλαίωση.....	34

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Σοφιστές και σοφιστική κίνηση	35
Εισαγωγή.....	36-37
Ενότητα 1η: Σοφιστική τέχνη και Σοφιστής.....	38-41
Ενότητα 2η: Η ρητορική τέχνη και η δύναμη του λόγου.....	42-45
Ενότητα 3η: Σχετικότητα της γνώσης και αγνωστικισμός.....	46-49
Ενότητα 4η: Δικαιοσύνη, φύση – νόμος και πολιτική οργάνωση.....	50-53
Ανακεφαλαίωση.....	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Σωκράτης και Πλάτων	55
Εισαγωγή.....	56-59
Ενότητα 1η: Ο σοφός που δε γνώριζε τίποτα.....	60-63
Ενότητα 2η: Η Δικαιοσύνη είναι συνεργασία.....	64-67
Ενότητα 3η: Η εκπαίδευση στην <i>Πολιτεία</i> του Πλάτωνα.....	68-71
Ενότητα 4η: Η πολιτική και οι πολιτικοί.....	72-75
Ενότητα 5η: Η θέση των γυναικών στην «ιδανική» πολιτεία.....	76-80
Ανακεφαλαίωση.....	81

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Αριστοτέλης	82
Εισαγωγή.....	83-85
Ενότητα 1η: Το υπέρτατο αγαθό και η ευδαιμονία.....	86-89
Ενότητα 2η: Η αρετή είναι μεσότητα.....	90-93
Ενότητα 3η: Η φιλία είναι εντελώς απαραίτητη για τη ζωή.....	94-97
Ενότητα 4η: Η πόλη είναι η υψηλότερη μορφή κοινωνίας.....	98-101
Ενότητα 5η: Ο άνθρωπος είναι «φύσει πολιτικόν ζώον».....	102-105
Ανακεφαλαίωση.....	106

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η κυνική φιλοσοφία και οι φιλοσοφίες

των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων 107

Εισαγωγή 108-113

Ενότητα 1η: Οι Κυνικοί, το διδακτό της αρετής και η ευδαιμονία 114-117

Ενότητα 2η: Επίκουρος, ηδονή και ευδαιμονία 118-121

Ενότητα 3η: Η ηθική των Στωικών: απάθεια και αταραξία 122-125

Ενότητα 4η: Η πολιτεία και ο πολίτης στη στωική φιλοσοφία 126-129

Ενότητα 5η: Αταραξία: Το «τέλος» της «σκεπτικής αγωγής» 130-133

Ενότητα 6η: Ο Πλωτίνος και το «τέλος» της ανθρώπινης ζωής 134-137

Ανακεφαλαίωση 138

Γενική επισκόπηση 139-140

Χρονολογικός πίνακας 141-143

Χάρτης 144

Γλωσσάριο φιλοσοφικών όρων 145

Σύντομα εργοβιογραφικά στοιχεία φιλοσόφων 146-149

Ευρετήριο φιλοσοφικών όρων 149

Ευρετήριο ονομάτων 150

Εικονογραφικό υλικό βιβλίου 151

Ραφαήλ: Η Σχολή των Αθηνών.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στο βιβλίο αυτό έχουν ανθολογηθεί μεταφρασμένα φιλοσοφικά κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, ποιητικά ή πεζά. Μέσα από τα κείμενα αυτά, παρακολουθούμε τον φιλοσοφικό στοχασμό της αρχαιότητας, όπως αναπτύχθηκε στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου από τον 6ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ., και την εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας.

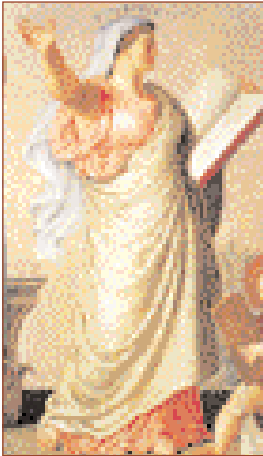
Το βιβλίο απαρτίζεται από την *Εισαγωγή*, όπου αναλύεται η έννοια της φιλοσοφίας, δίνονται ορισμοί της και γίνεται λόγος για τη σημασία της στη ζωή του ανθρώπου, την ιστορική εξέλιξή της από την αρχαϊκή εποχή μέχρι την ύστερη αρχαιότητα και τη διαίρεση αυτής σε κλάδους. Παράλληλα, αναφέρονται οι πηγές που στηρίζουν την παράδοση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Τα ανθολογημένα κείμενα που ακολουθούν, σε είκοσι τέσσερις ενότητες, αναδεικνύουν τον ηθικό, πολιτικό και κοινωνικό στοχασμό των φιλοσόφων της αρχαιότητας. Τα προβλήματα που εξετάζονται αναφέρονται στις έννοιες: γνώση και αλήθεια, φύση και κοινωνία, νόμος και φύση, ευδαιμονία και αρετή, πολιτεία και πολιτική οργάνωση, δικαιοσύνη και νόμος.

Οι είκοσι τέσσερις ενότητες κατανέμονται σε πέντε κεφάλαια. Από αυτά τα δύο πρώτα είναι αφιερωμένα στους Προσωκρατικούς και τους Σοφιστές και το καθένα περιλαμβάνει τέσσερις ενότητες. Τα επόμενα δύο αναφέρονται στους φιλοσόφους της κλασικής αρχαιότητας, Σωκράτη, Πλάτωνα και Αριστοτέλη, και περιέχουν πέντε ενότητες το καθένα. Το πέμπτο κεφάλαιο, αφιερωμένο στην κυνική φιλοσοφία, η οποία διαμορφώθηκε μετά τον θάνατο του Σωκράτη, και στις φιλοσοφικές σχολές των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, περιέχει έξι ενότητες. Κάθε κεφάλαιο συγκροτείται από έναν γενικό προοργανωτή, την εισαγωγή και τις επιμέρους ενότητες. Σε κάθε ενότητα υπάρχει το μεταφρασμένο κείμενο, στο οποίο προτάσσεται ο προοργανωτής, που παρουσιάζει με συντομία τους θεματικούς άξονες του κειμένου που έχει επιλεγεί, και συμπληρώνεται με τα σχόλια, τα παράλληλα κείμενα, τις ερωτήσεις, τις εργασίες και τις δραστηριότητες. Κάθε κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την ανακεφαλαίωση. Στο τέλος του βιβλίου, σε μια ενότητα, παρουσιάζεται η γενική επισκόπηση των προβλημάτων που αναπτύχθηκαν σε αυτό.

Ο σκοπός του βιβλίου είναι διπλός: αφενός να παρακολουθήσει την εξέλιξη της φιλοσοφικής σκέψης μέσα από τα ανθολογούμενα κείμενα και αφετέρου να δείξει μερικά σημαντικά προβλήματα της φιλοσοφίας σε σχέση με το κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο της εποχής κατά την οποία συζητήθηκαν. Παράλληλα, το βιβλίο είναι μια εικονογραφημένη ιστορία της φιλοσοφίας, καθώς περιλαμβάνει αυθεντικά ή φανταστικά πορτρέτα φιλοσόφων και απεικονίσεις από καλλιτέχνες όλων των εποχών, σχετικές προς τα θέματα που συζητούνται. Προτείνεται η παράλληλη αξιοποίηση του βιβλίου της Α', Β' και Γ' Γυμνασίου *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γραμματείας*.

Τελειώνοντας, θα θέλαμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας στον συνάδελφο Γιάννη Σπυράλατο, θεολόγο-φιλόλογο με ειδικευση στην Ιστορία της Φιλοσοφίας, για την ουσιαστική και ανιδιοτελή συμβολή του σε όλα τα στάδια της εκπόνησης του βιβλίου αυτού.

Οι συγγραφείς

Απεικόνιση της Φιλοσοφίας από τη ζωφόρο των Προπυλαίων του Πανεπιστημίου Αθηνών. Λεπτομέρεια, από την ανοικτή σπύα των Προπυλαίων, μιας μεγάλης τοιχογραφίας που έχει γίνει, με βάση υδατογραφημένο σχέδιο του Αυστριακού ζωγράφου Καρλ Ραλ (Karl Rahl, 1812-1865), από τον Εδουάρδο Λεμπιέντσκι το 1888. Η μεγάλη τοιχογραφία των Προπυλαίων έχει ως βασικό θέμα την αναγέννηση των τεχνών και των επιστημών κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, όταν ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837). Η Φιλοσοφία εμφανίζεται ως θεά της Σοφίας που διδάσκει και αποδίδεται με ένα γυναικείο τύπο που συνδέει τη ρωμαϊκή με την κλασική τέχνη.

Ο φιλόσοφος βρίσκεται σε αμηχανία να ορίσει το θέμα του.

Η Φιλοσοφία και η Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας

1. Όνομα και έννοια της φιλοσοφίας

Η λέξη *φιλοσοφία* απαντά στη γραπτή ελληνική παράδοση σποραδικά κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. Παράγεται από το ρήμα φιλοσοφώ και σημαίνει «αγάπη για τη σοφία» (φίλος + σοφία). Η λέξη *σοφία* απαντά για πρώτη φορά στον Όμηρο και στον Ησίοδο και σημαίνει ικανότητα στο οποιοδήποτε επάγγελμα ή σε οποιαδήποτε τέχνη, όπως του ναυπηγού ή του ποιητή. Ο σοφός ή σοφιστής προηγείται του φιλοσόφου και είναι σύμβολο επινοητικότητας, άνθρωπος με πολιτική δράση ή νομοθέτης (*Επτά Σοφοί*). Γενικότερα, σοφία σήμαινε ενδιαφέρον για τη γνώση αλλά και φρόνηση, ορθή κρίση για διάφορα πράγματα στη ζωή ή ακόμη ικανότητα για να λαμβάνει κάποιος πρακτικές αποφάσεις. Λέγεται ότι ο Ηρόδοτος χρησιμοποίησε πρώτος το ρήμα *φιλοσοφείν* αναφερόμενος στα ταξίδια που έκανε ο Σόλων, αναζητώντας τη γνώση, για να ικανοποιήσει την περιέργειά του. Ο Πυθαγόρας ήταν ο πρώτος που ονόμασε τον εαυτό του φιλόσοφο, με την έννοια του ανθρώπου που αγαπά τη γνώση. Η φιλοσοφία γεννιέται στην Ιωνία κατά τον 6ο αιώνα π.Χ., όταν ένας νέος ορθολογικός τρόπος εξήγησης του κόσμου χρησιμοποιείται από μια ομάδα στοχαστών, τους Προσωκρατικούς. Ο Αριστοτέλης θα αποδώσει τον τίτλο του φιλοσόφου στους προσωκρατικούς φιλοσόφους Θαλή, Αναξίμανδρο και Αναξίμανη και θα συνδέσει τη φιλοσοφία με τον ορθολογικό τρόπο εξήγησης της πραγματικότητας.

2. Αρχή της φιλοσοφίας

Η *φιλοσοφία* κατά τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη είναι στάση απορίας και θαυμασμού απέναντι στον κόσμο και στα φαινόμενά του. Ταυτίζεται με τη θεωρία, δηλαδή τη χωρίς ιδιοτέλεια μελέτη του είδους των πραγμάτων (*θεωρίας ἕνεκεν*) και δεν έχει σχέση με την πρακτική γνώση. Η φιλοσοφία, ως τεχνικός όρος για μια ορισμένη πνευματική δραστηριότητα, δηλώνει τη μεθοδική εργασία του πνεύματος για θεωρητική γνώση, αλλά και τη διδασχία για τον σωστό τρόπο ζωής. Ο φιλόσοφος είναι ο άνθρωπος που αναζητεί την ουσία των πραγμάτων, αλλά και αυτός που θεμελιώνει μια τέχνη του βίου, δηλαδή έναν τρόπο ζωής.

3. Ορισμοί της φιλοσοφίας

Κατά την αρχαιότητα, έχουν δοθεί αρκετοί ορισμοί της φιλοσοφίας, που περιγράφουν την ουσία της, δηλαδή τι είναι η φιλοσοφία. Έτσι, η φιλοσοφία έχει ορισθεί ως γνώση των όντων, έρευνα των αρχών και των πρώτων αιτίων των φαινομένων, μελέτη θανάτου, γνώση των θείων και ανθρώπινων πραγμάτων. Η φιλοσοφία έχει ορισθεί και ως τέχνη των τεχνών και επι-

στήμη των επιστημών. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα έχουν γίνει πολλές προσπάθειες να δοθεί ένας σαφής και ικανοποιητικός ορισμός της φιλοσοφίας, πράγμα που φανερώνει ότι είναι δύσκολο να ορισθεί.

4. Η σημασία της φιλοσοφίας στη ζωή του ανθρώπου

Στην καθημερινή γλώσσα *φιλοσοφία* σημαίνει την προσωπική στάση των ανθρώπων απέναντι στα καθημερινά προβλήματα, αλλά και στις δυσκολίες της ζωής. Ερωτήματα, όπως «Από πού ερχόμαστε;», «Τι είμαστε;», «Πού πηγαίνουμε;» απασχολούν συνεχώς τους ανθρώπους από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα και σε αυτά επιχειρούν να απαντήσουν οι φιλόσοφοι. Η φιλοσοφία ασχολείται επίσης με ερωτήματα, όπως «Τι μπορώ να ξέρω;», «Τι μπορώ να ελπίζω;», «Τι οφείλω να κάνω;». Σε αυτά τα ερωτήματα οι φιλόσοφοι προσπαθούν να απαντήσουν με το να αναχθούν από το συγκεκριμένο και το επιμέρους στο γενικό και το αφηρημένο, σε μια προσπάθεια να συλλάβουν το νόημα του κόσμου στο σύνολό του και να διατυπώσουν μια θεωρία για τον άνθρωπο και τη ζωή.

Η φιλοσοφία στηρίζεται στον διάλογο, στην κριτική σκέψη και στην πνευματική ελευθερία. Είναι ένας αδιάκοπος προβληματισμός και διδάσκει στον άνθρωπο να θέτει ερωτήματα, να αγαπάει την αλήθεια, να προσπαθεί να διαπλάσει τον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του. Ο προβληματισμός αυτός διαμορφώνεται από τους φιλοσόφους, των οποίων οι διαφορετικές αντιλήψεις και θεωρίες εντάσσονται στην ιστορία της φιλοσοφίας που είναι ιστορία των ιδεών, ιστορία των φιλοσοφικών λόγων και συστημάτων.

5. Προβλήματα και κλάδοι της φιλοσοφίας

Η εξέταση της ιστορίας της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, όπως αυτή εξελίσσεται από τον 6ο αιώνα π.Χ. μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα, δηλαδή μέχρι τον 6ο αιώνα μ.Χ., φανερώνει ότι οι αρχαίοι φιλόσοφοι στοχάστηκαν γύρω από ποικίλα προβλήματα, που συνδέονται με τη μεταφυσική, τη φυσική, τη λογική και τη γλώσσα, τη γνωσιολογία, την ηθική, την πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία. Αυτά τα προβλήματα μπορούμε να τα διακρίνουμε σε θεωρητικά και πρακτικά.

Θεωρητικά προβλήματα αποκαλούμε όσα συνδέονται με τη θεωρία, τη φιλοσοφική δηλαδή έρευνα, και με τη διερεύνηση προβλημάτων που αφορούν τον κόσμο, τον άνθρωπο και τον θεό.

Με τις αρχές και την ερμηνεία του κόσμου και του όντος ασχολείται η *μεταφυσική* ή *οντολογία*. Τα προβλήματα που θέτει η γνώση της φύσης αποκαλούνται *κοσμολογικά* ή *φυσικά*. Τα προβλήματα που ανακύπτουν από ερωτήματα σχετικά με τα όρια της γνώσης και τη σχέση της με την πραγματικότητα εξετάζει η *θεωρία της γνώσης*, η *γνωσιολογία*. Η *λογική*

Από τη ζωφόρο των Προπουλαίων του Πανεπιστημίου Αθηνών· απεικονίζονται η Ρητορική, η Ποιητική, η Μαθηματική, η Ιστορία και η Αρχαιολογία (Λεπτομέρεια, 19ος αι.).

«Φιλοσοφώ σημαίνει ότι Ξανακάνω κάτι πρόβλημα. Ενώ δηλαδή κατά την "κοινή αντίληψη" ένα θέμα είναι Ξεκαθαρισμένο, διευθετημένο, λυμένο, εγώ το Ξανακάνω πρόβλημα. Πώς; Το σκέπτομαι πάλι από την αρχή».

(Ε. Παπανούτσος,
*Η ηθική συνείδηση
και τα προβλήματά της*,
Αθήνα 1962, σελ. 12)

Φιλόσοφος που διδάσκει φιλοσοφία στα μέλη της βασιλικής οικογένειας της Μακεδονίας (στον Αντίγονο Γονατά και στη μητέρα του βασιλίσσα Φίλα). Λεπτομέρεια, περίπου 40 π.Χ., από πρωτότυπο έργο των μέσων του 3ου αι. (Ελληνορωμαϊκή τέχνη της Καμπανίας, Έπαυλη Fannio Sinitore, Νεάπολη, Εθνικό Μουσείο).

Από τη ζωφόρο των Προπυλαίων του Πανεπιστημίου Αθηνών όπου απεικονίζεται η Νομοθεσία (λεπτομέρεια, 19ος αι.).

Λεπτομέρεια από τη ζωφόρο των Προπυλαίων του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου απεικονίζονται η Ρητορική, η Ποιητική και η Μαθηματική επιστήμη (λεπτομέρεια, 19ος αι.).

Πορτρέτο φιλοσόφου από τη Βρετανική βιβλιοθήκη.

επεξεργάζεται μεθόδους κατάλληλες, ώστε να μπορέσει κάποιος να διακρίνει το σωστό, χρησιμοποιώντας τη λογική σκέψη, και προσδιορίζει τους νόμους, τις αρχές και τους κανόνες που οφείλει να ακολουθεί όποιος αναζητεί την αλήθεια.

Πρακτικά προβλήματα αποκαλούμε όσα συνδέονται με τη σκόπιμη πράξη ή δραστηριότητα του ανθρώπου. Τα πρακτικά προβλήματα εξετάζουν η *ηθική φιλοσοφία*, με την οποία συνδέεται η *κοινωνική φιλοσοφία*, αφού κάθε ανθρώπινη πράξη συνδέεται με την κοινωνία, καθώς και η *πολιτική φιλοσοφία*.

Η *ηθική*, στην κοινή χρήση του όρου, συνδέεται με τα ήθη, δηλαδή τα καθιερωμένα πρότυπα συμπεριφοράς που έχουν επικρατήσει σε μια κοινωνία, είτε από παράδοση είτε με τη σιωπηρή συμφωνία μεταξύ των μελών της. Η *ηθική*, ως κλάδος της φιλοσοφίας, αποτελεί τη στοχαστική μελέτη ορισμένων αξιών που αφορούν την ανθρώπινη συμπεριφορά και τους κανόνες που την διέπουν σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Προσπαθεί να ορίσει το κριτήριο της ορθής πράξης, να εξετάσει τη φύση των ηθικών κρίσεων και επιχειρεί την επίλυση πρακτικών ηθικών προβλημάτων.

Η *πολιτική* και *κοινωνική* φιλοσοφία εξετάζει τους κανόνες, που πρέπει να διέπουν μία οργανωμένη πολιτική κοινωνία, και ασχολείται με την πολιτική οργάνωση του κράτους, τη νομιμότητα της πολιτικής εξουσίας, τις ελευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών, την ιδιοκτησία, την οργάνωση του κράτους, τα πολιτεύματα, τους νόμους και τους θεσμούς, καθώς και με την πολιτική συμπεριφορά ατόμων και κοινωνικών ομάδων.

6. Διαιρέση της ιστορίας της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας

Συνήθως, η ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας για λόγους μεθοδολογικούς και διδακτικούς διαιρείται σε τρεις περιόδους:

1) Αρχαϊκή περίοδος. Η προσωκρατική φιλοσοφία (6ος-5ος αι. π.Χ.)
Αρχίζει με τον Θαλή τον Μιλήσιο και τερματίζεται με την εμφάνιση του Σωκράτη. Η φιλοσοφία στην πρώτη αυτή φάση είναι «κοσμολογική», δηλαδή επιδιώκει να εξηγήσει το κοσμικό πρόβλημα, να βρει την αρχή και την ουσία του κόσμου, αλλά και «οντολογική», δηλαδή προσπαθεί να εξετάσει το «ον», την κοσμική πραγματικότητα που οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι τη φαντάζονται υλική. Οι Προσωκρατικοί προσπαθούν να δώσουν μια ορθολογική ερμηνεία του κόσμου, ενδιαφέρονται όμως και για την ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου καθώς και για την πολιτική οργάνωση της κοινωνίας της εποχής τους.

2) Κλασική ή αττική περίοδος (5ος-4ος αι. π.Χ.)

Η περίοδος αυτή αρχίζει με τον Σωκράτη, περιλαμβάνει τους Σοφιστές και τον Πλάτωνα και τερματίζεται με τον θάνατο του Αριστοτέλη (322 π.Χ.). Θεωρείται η ακμή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και εκδηλώνεται

στην Αθήνα της εποχής του Περικλή. Εδώ, επίσης, εντάσσονται και οι λεγόμενες σωκρατικές σχολές (Κυνική, Μεγαρική, Κυρηναϊκή), οι οποίες ιδρύθηκαν από μαθητές και φίλους του Σωκράτη που ζητούσαν, όπως αυτός, τις προϋποθέσεις και τα κριτήρια της θεμελίωσης του ενάρετου βίου.

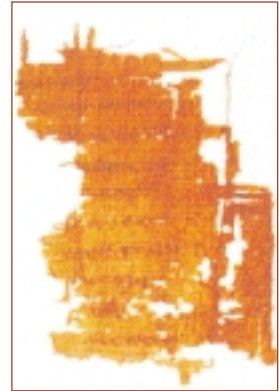
Η δημιουργία ελεύθερων θεσμών δίνει τη δυνατότητα στους Σοφιστές, κατόχους εξαιρετικής σοφίας και γνώσης, όπως ο Πρωταγόρας, ο Πρόδικος, ο Ιππίας, ο Γοργίας, να έλθουν από τις ελληνικές αποικίες στην Αθήνα και να ασκήσουν τη *σοφιστική τέχνη*, δηλαδή τη ρητορική και τη διαλεκτική, διδάσκοντας την αρετή και την πολιτική τέχνη. Ορισμένοι σοφιστές είναι σύγχρονοι με τους νεότερους εκπροσώπους της προσωκρατικής φιλοσοφίας αλλά και με τον Σωκράτη. Η φιλοσοφία από κοσμολογική γίνεται τώρα ανθρωπολογική, στρέφεται δηλαδή προς τον άνθρωπο. Η στροφή αυτή είναι ιδιαίτερα φανερή στον Σωκράτη, ο οποίος έθεσε ως σκοπό της φιλοσοφίας την ηθική και πνευματική βελτίωση του ανθρώπου. Η φιλοσοφία συστηματοποιείται την περίοδο αυτή κυρίως στις σχολές των Αθηνών, την Ακαδημία και το Λύκειο, που ίδρυσαν, αντίστοιχα, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, οι σημαντικότεροι φιλόσοφοι της αρχαιότητας.

3) Μετακλασική περίοδος. Ελληνιστική-Ρωμαϊκή φιλοσοφία. Ύστερη αρχαιότητα. (3ος αι. π.Χ. - 6ος αι. μ.Χ.)

Η περίοδος αυτή διαρκεί από τον θάνατο του Αριστοτέλη, το έτος 322 π.Χ., μέχρι το τέλος του Νεοπλατωνισμού, τον 6ο αιώνα μ.Χ., όταν ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός έκλεισε με διάταγμα τις φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών (529 μ.Χ.).

Η *ελληνιστική* φιλοσοφία είναι δημιούργημα των νέων συνθηκών που έφερε ο θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) και σχετίζεται με την ίδρυση των ελληνικών κρατών σε διάφορες περιοχές της Ασίας και της Αιγύπτου. Η ελληνιστική φιλοσοφία ανθεί επίσης στις ακμάζουσες ελληνικές πόλεις της Κάτω Ιταλίας και διαδίδεται μέσω της ελληνικής γλώσσας. Η Αθήνα παραμένει το μεγάλο πνευματικό κέντρο, ενώ ιδρύονται φιλοσοφικές σχολές και σε πόλεις της Ασίας και της Αφρικής. Τη διδασκαλία του Σωκράτη συνεχίζουν οι λεγόμενες σωκρατικές σχολές. Παράλληλα, αναπτύσσονται ο Επικουρισμός, ο Στωικισμός και ο Σκεπτικισμός, φιλοσοφικά ρεύματα που κυριαρχούν στους ελληνιστικούς χρόνους και ασχολούνται κυρίως με τη φυσική, τη λογική και την ηθική.

Οι θεωρίες των φιλοσόφων αυτής της εποχής, κυρίως οι ηθικές, θέτουν ως βάση τους την ατομική ευδαιμονία του ανθρώπου και προτρέπουν την καθιέρωση ενός ορισμένου τρόπου συμπεριφοράς και μιας ορισμένης επιλογής ζωής. Επιβιώνουν και στα ρωμαϊκά χρόνια, όταν η ελληνιστική φιλοσοφία τερματίζεται το έτος 31 π.Χ., με την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας και την επικράτηση του Οκταβιανού Αυγούστου, ο οποίος υποτάσσει το ελληνιστικό βασίλειο της Αλεξάνδρειας. Ο Ελληνισμός παύει να έχει δική του πολιτική οντότητα, όμως η ελληνική

Φύλλο παπύρου που διασώζει ένα απόσπασμα από τον «Αγώνα Ομήρου και Ησιόδου». Ο πάπυρος, αυτοφυής θάμνος που φεύεται κυρίως στην κοιλάδα του Νείλου, παρείχε με κατάλληλη επεξεργασία του κατώτερου μέρους του ένα εύκαμπτο, λεπτό, ανθεκτικό και ανοιχτόχρωμο υλικό γραφής. Τα παπύρινα φύλλα συγκολλούνταν έτσι, ώστε να σχηματίζουν ταινία που τυλιγόταν σε κύλινδρο, όπου με κάλαμο γραφόταν το κείμενο σε στήλες. Έτσι δημιουργούνταν οι σελίδες.

Η αρχή των *Νόμων* του Πλάτωνα από τον περγαμνικό κώδικα A, που προέρχεται από τη βιβλιοθήκη του Πατριάρχη Φωτίου (11ος αι. μ.Χ.). Η περγαμνή (>Πέργαμος), υλικό γραφής, ήταν επεξεργασμένο δέρμα και εξυπηρετούσε τη νέα μορφή βιβλίου, τον κώδικα (=Codex, ελληνικά: σωματίον). Άρχισε να χρησιμοποιείται ευκαιριακά κατά τον 2ο αι. μ.Χ. και γενικεύθηκε αργότερα, γιατί ήταν πιο εύχρηστο υλικό γραφής από τον παπύρινο κύλινδρο.

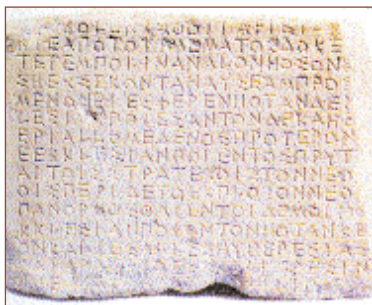

Η κωμωδία του Αριστοφάνη *Νεφέλαι* σε έκδοση του Άλδου Μανούτιου (Βενετία 1498), ο οποίος πρωτοστάτησε στην έκδοση των κλασικών συγγραφέων και συνέβαλε με τις εκδόσεις του στη διάδοση της ελληνικής γραμματείας στη Δύση.

Η αστρονομία είχε λαμπή ανάπτυξη κατά τον 4ο αι. π.Χ. Με την παρακίνηση του Πλάτωνα ορισμένοι από τους μαθητές του στράφηκαν προς τη μελέτη των ουράνιων σωμάτων. Εδώ, ο παλαιότερος πάπυρος που σώθηκε με σχέδια τα οποία αναφέρονται στις κινήσεις των πλανητών, στους αστερισμούς κ.ά. (2ος αι., Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

Ψήφισμα του Δήμου των Αθηναίων, γραμμένο σε μάρμαρο, συνθημαμένο υλικό γραφής, που αναφέρεται στην προετοιμασία της Σικελικής εκστρατείας (415 π.Χ., Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο).

φιλοσοφία κυριαρχεί στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες αναβιώνει ο Πλατωνισμός και το ενδιαφέρον για τον Αριστοτέλη. Στον 1ο αι. μ.Χ. αναπτύσσεται στην Αλεξάνδρεια ο Νεοπλατωνισμός, μια φιλοσοφία που διακρίνεται από εκλεκτικισμό και φέρνει στην επικαιρότητα τα συγγράμματα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Κύριος εκπρόσωπος της φιλοσοφίας αυτής, που θα κυριαρχήσει στην ύστερη αρχαιότητα, εποχή κατά την οποία διαμορφώνεται ο χριστιανικός στοχασμός, είναι ο Πλωτίνος, ο οποίος έζησε τον 3ο αιώνα μ.Χ.

7. Η παράδοση της ελληνικής φιλοσοφίας

Τα κείμενα των φιλοσόφων της αρχαιότητας, μαρτυρίες του γραπτού λόγου, συγκεντρώνουν σήμερα, όπως και παλαιότερα, το ενδιαφέρον μας. Οι πηγές είναι *άμεσες*, δηλαδή τα συγγράμματα των ίδιων των φιλοσόφων, και *έμμεσες*, δηλαδή η δοξογραφική γραμματεία, οι Βιογραφίες, οι Ανθολογίες, τα Απανθίσματα.

Άμεσες πηγές

Οι πηγές αυτές έχουν υποστεί σημαντικές απώλειες. Ολόκληρη η προσωκρατική και η ελληνιστική φιλοσοφία, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, έχει χαθεί. Πολλά όμως έργα, όπως του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη ή των Στωικών και της νεοπλατωνικής σχολής, έχουν σωθεί.

Έμμεσες πηγές

Με την ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας ασχολήθηκε η μεταγενέστερη αρχαιότητα και μας έδωσε μια σειρά εργασίες που είναι γνωστές ως *δοξογραφίες*, *βιογραφίες*, *πραγματείες*.

1. Δοξογραφική γραμματεία

Η δοξογραφική γραμματεία διέσωσε τις γνώμες (*δόξαι* ή *δόγματα*) των φιλοσόφων της πρώιμης αρχαιότητας. Την αρχή έκανε ο Αριστοτέλης, ο οποίος στα συγγράμματά του προβαίνει σε ανασκόπηση των αντιλήψεων των προηγούμενων φιλοσόφων· έπειτα ο μαθητής του Θεόφραστος μάς δίνει πληροφορίες για τους Προσωκρατικούς στο βιβλίο του *Φυσικών δόξαι*. Αργότερα ο Αέτιος (6ος αι. μ.Χ.) έκανε *Συναγωγή των αρεσκόντων τοις φιλοσόφοις*, συλλογή φυσικών δογμάτων, από την οποία προέκυψαν επιτομές με ανθολογημένα κείμενα των φιλοσόφων της αρχαιότητας, όπως το *Ανθολόγιον* του Ιωάννη Στοβαίου (5ος αι. μ.Χ.).

2. Βιογραφίες φιλοσόφων

Σε αυτό το είδος λογοτεχνίας εντάσσονται προσπάθειες καταγραφής ανεκδοτολογικού υλικού, αρχειακές πληροφορίες για τη ζωή και τα έργα Ελλήνων φιλοσόφων. Τα *Απομνημονεύματα* λ.χ. του Ξενοφώντα μάς δίνουν πληροφορίες για τη ζωή και τη φιλοσοφία του Σωκράτη. Ο Αριστόξενος ο Ταραντίνος, μαθητής του Αριστοτέλη, ο Καλλίμαχος ο Κυρηναίος, ο Διογένης ο Λαέρτιος κ.ά. ασχολήθηκαν με αρχειακό και ανεκδοτολογικό υλικό σχετικά με τους βίους των φιλοσόφων.

3. Άλλες πηγές

Σε άλλη ομάδα συγγραμμάτων, που αποτελούν έμμεσες πηγές, ανήκουν οι *Ιστορίες των φιλοσοφικών σχολών*, οι *Φιλοσοφικές Ανθολογίες* και τα *Απανθίσματα*, όπως οι *Δειπνοσοφισταί* του Αθήναιου και η *Ποικίλη Ιστορία* του Αιλιανού, οι *Χρονογραφίες*, όπως τα *Χρονικά* του Απολλόδωρου, καθώς και τα *Υπομνήματα*, δηλαδή τα σχόλια πάνω σε έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη από σχολιαστές που ανήκουν στη νεοπλατωνική σχολή.

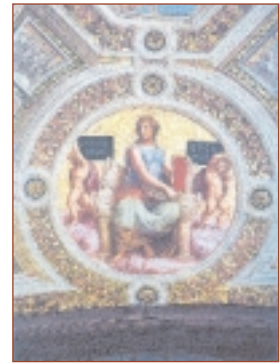
8. Η σημασία και η επικαιρότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας

Ποια είναι, όμως, η σημασία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας; Γιατί αυτά που είπαν οι αρχαίοι Έλληνες πριν από τόσο πολλά χρόνια μάς ενδιαφέρουν ακόμη; Και πώς μπορούν να χρησιμεύσουν σε μας σήμερα, στη δική μας εποχή, που έχει τα δικά της προβλήματα και που διαφέρει τόσο πολύ από αυτήν της αρχαιότητας;

Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία είναι σημαντική όχι μόνο για την ιστορία της φιλοσοφίας, αλλά και γιατί ασχολείται με θέματα που είναι ακόμη επίκαιρα και συνεχίζουν να προβληματίζουν τους σημερινούς φιλοσόφους, αλλά και να τους εμπνέουν. Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι ήταν αυτοί οι οποίοι πρώτοι έθεσαν τις βάσεις και τα θεμέλια της επιστήμης και της φιλοσοφίας και ασχολήθηκαν συστηματικά με τα περισσότερα από τα θέματα με τα οποία και σήμερα ασχολούνται οι φιλόσοφοι. Οι φιλοσοφικές θεωρίες τους έχουν διαμορφώσει τον τρόπο της σκέψης μας και έχουν θέσει τις βάσεις του φιλοσοφικού στοχασμού του δυτικού κόσμου. Αν και ο φιλοσοφικός στοχασμός έχει αναπόφευκτα στην εποχή μας περάσει και σε άλλου είδους προβληματισμούς και έχει αναπτύξει νέες και διαφορετικές θεωρίες, αφού ασχολείται και με προβλήματα που δεν είχαν διατυπωθεί στο παρελθόν, όμως πολλά από τα θέματα της φιλοσοφίας παραμένουν τα ίδια, κυρίως στους τομείς της ηθικής και της πολιτικής φιλοσοφίας. Συγχρόνως, στην εποχή μας, πολλές από τις ιδέες της αρχαιότητας, κυρίως αυτές που αφορούν την ηθική, την πολιτική και την κοινωνική ζωή, επανέρχονται στο προσκήνιο του φιλοσοφικού προβληματισμού, επειδή οι σύγχρονοι φιλόσοφοι θεωρούν πως η αρχαία φιλοσοφία είναι δυνατόν να βοηθήσει και σήμερα στην επίλυση καίριων προβλημάτων του ανθρώπου και της κοινωνίας.

9. Τα θέματα που θα συζητήσουμε

Στο βιβλίο αυτό θα ασχοληθούμε ενδεικτικά με διάφορα ερωτήματα της ηθικής, πολιτικής και κοινωνικής φιλοσοφίας, όπως αυτά παρουσιάζονται μέσα από τα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, τα οποία επηρέασαν με ποικίλους τρόπους και τους νεότερους αλλά και τους σύγχρονους φιλοσόφους. Είναι ερωτήματα τα οποία αναλύθηκαν για πρώτη φορά από τους αρχαίους Έλληνες στοχαστές και παραμένουν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, επίκαιρα και σημαντικά.

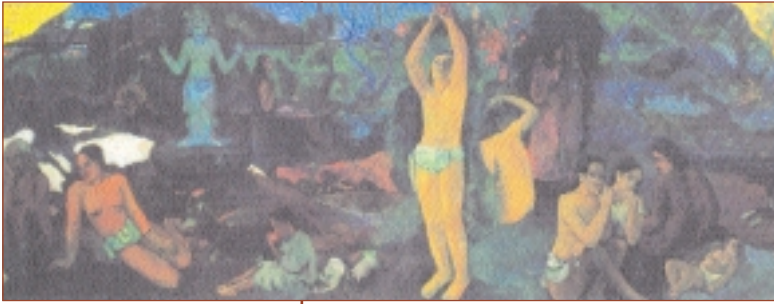
Ραφαήλ, *Η Φιλοσοφία*. Παράσταση της οροφής της *Αίθουσας της Υπογραφής*, στα παπικά διαμερίσματα του Βατικανού πάνω από τη *Σχολή των Αθηνών* (16ος αι., Ρώμη, Βατικανό). Στην οροφή απεικονίζονται ακόμη η Θεολογία, η Ποίηση και η Δικαιοσύνη.

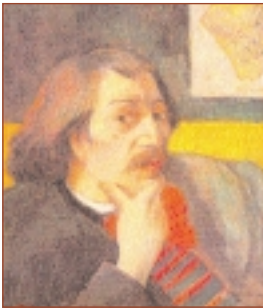
Η *Σχολή των Αθηνών*. Νωπογραφία του Ραφαήλ από την *Αίθουσα της Υπογραφής* των παπικών διαμερισμάτων του Βατικανού όπου παρουσιάζονται όλοι οι μεγάλοι φιλόσοφοι και επιστήμονες της αρχαιότητας σε μια εκπληκτική σύνθεση (1508-1511, Ρώμη, Βατικανό).

Ο *Παρνασσός*. Νωπογραφία του Ραφαήλ από την *Αίθουσα της Υπογραφής* των παπικών διαμερισμάτων του Βατικανού όπου απεικονίζονται ο Απόλλων και οι Μούσες, οι αρχαίοι και νέοι ποιητές: ανάμεσά τους ο Όμηρος, η Σαπφώ, ο Ορφείας, ο Δάντης και ο Πετράρχης (1508-1511, Ρώμη, Βατικανό).

Ο πίνακας του Γάλλου ζωγράφου Πολ Γκογκέν (19ος αι.) *Από πού ερχόμαστε; Τι είμαστε; Πού πηγαίνουμε;* απεικονίζει την έκφραση της απορίας ενός λαού πρωτόγονου. Αποκαλύπτει διάφορους σταθμούς της ζωής του ανθρώπου, θέτει υπαρξιακά προβλήματα και αναδεικνύει την απορία ως στάση ζωής, που είναι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, φυσική στα ανθρώπινα όντα (Βοστώνη, Μουσείο Καλών Τεχνών).

Αυτοπροσωπογραφία του Γάλλου ζωγράφου Πολ Γκογκέν σε στάση στοχασμού (The Detroit Institute of Arts).

Θα γνωρίσουμε τον τρόπο και τη μέθοδο με την οποία οι Προσωκρατικοί και οι Σοφιστές εξέτασαν διάφορα επιστημονικά και φιλοσοφικά προβλήματα που συνδέονται με τον άνθρωπο, τη φύση και τον θεό. Θα μελετήσουμε κείμενα στα οποία ο Σωκράτης, ο Πλάτων και ο Αριστοτέ-

λης ασχολούνται συστηματικά με τη μελέτη των προβλημάτων της ηθικής και της πολιτικής φιλοσοφίας. Θα γνωρίσουμε επίσης τον προβληματισμό των Κυνικών, των Επικούρειων, των Στωικών και των Σκεπτικών για θέματα που απασχολούσαν τον άνθρωπο και την κοινωνία της εποχής τους και θα διαπιστώσουμε τη σχέση των φιλοσοφικών θεωριών τους με τους προηγούμενους φιλοσόφους. Τέλος, θα δούμε με ποιο τρόπο οι Νεοπλατωνικοί αναδιατύπωσαν την πλατωνική θεωρία, συνδέοντας τον προβληματισμό των αρχαίων με τον αντίστοιχο των νεοτέρων.

Μελετώντας κείμενα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, θα μιλήσουμε για θέματα σχετικά με τη γνώση και την αλήθεια, τη ρητορική τέχνη και τη δύναμη του λόγου, τη σχετικότητα της γνώσης. Θα δούμε τη σύνδεση της ευδαιμονίας με τον σκοπό της ανθρώπινης ζωής και θα εξετάσουμε έννοιες, όπως η ευδαιμονία, το αγαθό, η αρετή, η φιλία, η ηδονή. Θα συζητήσουμε τις απόψεις τους για την πολιτική κοινωνία και την οργάνωσή της, για τη φύση του ανθρώπου και την ιδιότητα του πολίτη, για το καλύτερο πολίτευμα και την ιδανική πολιτεία, για την παιδεία, για την πολιτική ως θεωρία και πράξη, για τους πολιτικούς, για την ελευθερία, τα δικαιώματα, το δίκαιο και τη δικαιοσύνη. Θα γνωρίσουμε τον προβληματισμό των αρχαίων φιλοσόφων για διάφορα θέματα που συνδέονται με την ιστορία και την κοινωνία της εποχής τους και εξακολουθούν να απασχολούν ακόμη τις σύγχρονες κοινωνίες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1 Τι σήμαινε η λέξη σοφία και ποιος λογιζόταν σοφός κατά την ελληνική αρχαιότητα;
- 2 Τι σημαίνει η λέξη φιλοσοφία κατά την ελληνική αρχαιότητα;
- 3 Μπορείτε να σκεφτείτε κάποιους λόγους που έκαναν ή κάνουν τους ανθρώπους να φιλοσοφούν;
- 4 Ποια προβλήματα της φιλοσοφίας ονομάζουμε θεωρητικά και ποια πρακτικά;
- 5 Ποιο είναι το αντικείμενο της ηθικής φιλοσοφίας;
- 6 Ποιο είναι το αντικείμενο της πολιτικής φιλοσοφίας;
- 7 Σε πόσες περιόδους διαιρείται η ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας;
- 8 Με τι ασχολείται η φιλοσοφία και με τι η ιστορία της φιλοσοφίας;
- 9 Ποιες είναι οι άμεσες και ποιες οι έμμεσες πηγές της φιλοσοφίας;
- 10 Γιατί πρέπει να γνωρίσουμε τον στοχασμό των Ελλήνων φιλοσόφων της αρχαιότητας;